

6. ОСВІТЯНСЬКІ ПРОБЛЕМИ ВИЩОЇ ШКОЛИ

УДК 321.011.5:378.147

Н.С. Дворнікова¹ – Карпатський Інститут підприємництва, м. Хуст

ТЕНДЕНЦІЇ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ У РОЗВИТКУ АМЕРИКАНСЬКОЇ, ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ВІТЧИЗНЯНОЇ СИСТЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Розглянуто питання ретроспективного становлення сучасних освітніх систем США, Європи і України. Показано, що якість результатів демократичного розвитку будь-якої навчально-виховної системи прямо пропорційна рівню демократизації суспільства в цілому. Викладені у Болонській декларації принципи модернізації системи вищої освіти є певними світовими стандартами, які відповідають потребам сучасного розвитку прогресивного суспільства. Для скорочення наявного відставання нашої країни від провідних світових держав доцільно на підставі аналізу основ демократизації навчально-виховного процесу оптимізувати шляхи і етапи поступового переходу українських ВНЗ до загальноєвропейських стандартів.

Ключові слова: демократизація вищої освіти, Болонський процес, системи вищої освіти.

N.S. Dvornikova – Carpathian Institute of Enterprise

Trends of democratization in development of USA, Europe and Ukraine higher education systems

The article is dedicated to retrospective review of the modern educational systems formation in USA, Europe and Ukraine. It is shown that quality of the results of any teaching and educational system democratic development straightly proportional to democratization level of society in a whole. The principles of modernization of the higher education system, which have taken from Bologna declarations, establish the definite standard, being up to the requirements of the progressive society modern development. To reduce the available backlog of our country from leading world states, there is reason to optimize the way and stages of the gradual transition of Ukrainian higher schools to the European standards, basing on the fundamental analysis of the teaching and educational process democratization.

Keywords: democratization of higher education, Bologna process, higher education systems.

Сучасною провідною тенденцією розвитку українського суспільства є впровадження в життя демократичних реформ з метою наближення до загальноєвропейських стандартів [1]. Така тенденція спостерігається й у системі вітчизняної вищої освіти. У цій галузі впродовж останніх років розпочалося проведення демократичних змін та реформ, зразком для яких стали принципи, викладені у Болонській декларації [2]. Саме сьогодні закладаються педагогічні основи демократизації навчально-виховного процесу в українських вищих закладах освіти (ВНЗ). Таке підґрунтя невдовзі стане одним з вирі-

¹ Перший проректор Карпатського інституту підприємництва ВНЗ Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна": м. Хуст Закарпатської обл., вул. Заводська 1 а, роб. тел.: 8(03142) 5-31-31

шальних факторів існування нашої держави, оскільки освіта і виховання сучасної молоді закладають підвалини оновленого майбутнього нашої країни – такого майбутнього, в якому Україна за комплексом всіх показників зможе вийти на європейський рівень [3].

Одним із шляхів просування до цього рівня є виховання фахівців нової формації, діяльність яких відповідатиме європейським стандартам і дасть змогу якісно покращити соціально-економічний стан країни загалом. Чи не найважливішу роль у процесі виховання фахівців такого рівня відіграє система вищої освіти [4]. Тому її реорганізація є необхідною, але в яких напрямках і в якій послідовності вона повинна відбуватися, яких сфер повинна торкатися і в яких формах виражатися – це питання, що вимагають детальних досліджень. У рамках цієї статті ми не ставимо за мету проведення таких досліджень, а лише спробуємо ретроспективно простежити основні моменти освітнього розвитку, які привели американську і європейську системи вищої освіти до їхнього сучасного стану та здійснити певне порівняння із сучасною українською системою.

Відомо, що в основі будь-яких змін лежить наявність певних суперечностей, які неможливо вирішувати існуючими засобами. Так, із розвитком капіталістичної економіки наприкінці XIX ст. виникли суперечності між традиційною класичною європейською освітою та законами ринкової економіки. Насамперед, їх суть полягала у необхідності підготовки вузьких фахівців для задоволення зростаючих потреб виробництва та ринкової економіки. Натомість, класична система вищої освіти, що існувала у ті часи, переважно була спрямована на виховання гармонійно розвинутої людини із доволі широкими знаннями у різних галузях науки і культури. У такій освітній системі переважали духовно-гуманістичні засади, у той час, коли розвиток науково-технічного прогресу вимагав більшої уваги до промислово-економічних аспектів навчання.

Першими наявність таких суперечностей зрозуміли педагоги Сполучених Штатів Америки ще у кінці XIX – початку XX ст. [5]. Вони завжди передусім звертали увагу на практичне застосування результатів освіти. Ще А. де Токвіль, який відвідав США у середині XIX ст., писав: "... що загальна американська культура завжди мала технічний і прикладний характер; за своїм походженням вона була одним із засобів створення нації..." [6]. Дещо пізніше підхід підпорядкування вищої освіти матеріально-економічним інтересам почав використовуватися і в європейських країнах. Але, на відміну від США, в цих країнах намагалися зберегти національні історико-культурні традиції та духовно-гуманітарні основи вищої освіти.

Така ситуація у розвитку вищої освіти зберігалася протягом майже усього XX ст., але найбільш активно підхід підпорядкування матеріально-економічним інтересам прогресував з початку 90-х років до сьогодні [7]. У 1991 р. в США було прийнято так звану нову освітню ініціативу, низку ключових пунктів якої в 1999 р. було інтерпретовано в Болонській конвенції, адаптовано до реалій Європейського Союзу [5]. Порівняння основних моментів цих двох історичних систем наведено у табл. 1. Із цього порівняння вид-

но, що значна частина основи американської системи освіти вже увійшла до європейського аналогу.

Табл. 1. Порівняння ключових моментів "нової освітньої ініціативи" США (1991 р.) і Болонської конвенції Європейського Союзу (1999 р.).

Ключові моменти "нової освітньої ініціативи" США (1991 р.)	Ключові моменти Болонської конвенції Європейського Союзу (1999 р.)
1	2
Розвиток стандартів освіти за п'ятьма основними навчальними предметами: англійська мова, математика, природознавство, історія і географія. Введення системи кредитів і середнього балу.	Введення кредитно-модульної системи і дворівневої освіти з метою її стандартизації. Наявність інтернаціональних навчальних дисциплін.
Розвиток системи національного тестування, результати якого повинні використовуватися при прийомі студентів до університетів і коледжів, а також роботодавцями при прийомі на роботу.	Введення систем тестування, результати яких повинні використовуватися при прийомі студентів до університетів і коледжів, переході студентів з попереднього курсу на вищий.
Забезпечення можливості отримання вищої освіти і просування східцями освіти на базі знань, одержаних в школі.	Забезпечення можливості здобуття вищої освіти, ступеня доктора, а також освіти впродовж всього життя.
Фінансова підтримка тих, хто добре навчається, і тих, хто вивчає предмети основних природничих напрямків.	Розширення мобільності освіти, система заходів, спрямована на збільшення привабливості освіти.
Стимулювання бізнесу в підтримці некомерційних організацій, які проводять наукові дослідження, і розвиток нетрадиційних підходів у освіті.	Залучання бізнес-структур до фінансування освіти на умовах постачання необхідних фахівців. Контроль якості освіти незалежними організаціями. Розвиток новаторських форм "освіти за кордоном".
Федеральне фінансування общин із створення нової американської школи.	Часткове фінансування Європейським Союзом, часткове – споживачами освітніх послуг.
Створення умов партнерства між освітою і роботодавцем.	Орієнтація освіти на кінцевий результат, працевлаштування випускників.

Однак, американську нову освітню ініціативу в США було визнано недостатньо ефективною і у 1997 р. президент Клінтон у своїй доповіді Конгресу США закликав: "Ми повинні запропонувати нашому народові найкращу в світі освіту. Разом ми повинні зв'язати себе обіцянкою виконання активного плану дій, який охоплює:

1. Розроблення науково-освітніх стандартів і національних тестів, які приведуть після чотирьох років навчання до опанування читанням і після восьми років – математикою.
2. Спрямування талановитих і кваліфікованих педагогів до кожного із класів школи.
3. Допомогу кожному з учнів в оволодінні вільним читанням до кінця третього року навчання.
4. Розширення залучання батьків до процесу виховання і навчання їх дітей.

5. Створення безпечної, вільної від наркотиків школи, яка прищеплює основні американські цінності та формує дисциплінованих учнів.

6. Модернізацію шкільних знань і підтримку їх побудови.

7. Забезпечення доступності університетів для всіх, хто старанно навчається і прагне одержати академічний ступінь. Забезпечення універсальності освіти 13-14-річних учнів на кшталт вищої школи.

8. Допомогу повнолітнім у продовженні своєї освіти і вдосконаленні майстерності шляхом перетворення федеральних програм навчання в освітні гранти.

9. Програму підключення кожної класної кімнати і бібліотеки до Інтернету до 2000 р. і допомогу усім студентам у залученні до роботи з високотехнологічною інформацією" [5].

Якщо провести порівняння з Болонською конвенцією [8], можна зазначити схожість більшості намічених у 1997 р. президентом США напрямків подальшого розвитку освіти з реформами, які в європейській освіті почали проводитися з 1999 р. Сказане дає змогу зробити певні висновки щодо подальших напрямів розвитку європейської системи освіти. Найвірогідніше, що вона крок за кроком буде за своєю сутністю наближатися до американської системи. Такий прогноз виглядає тим більш реальним, чим кращі економічні позиції дає змогу зайняти США їх освітня стратегія. До речі, у зазначеній доповіді Б. Клінтон констатував, що "однією з принципових змін в американській економіці за останні 15 років стало збільшення економічної віддачі від росту освіти і кваліфікації". Це знайшло відображення в помітному збільшенні розриву в оплаті праці між працівниками з різним рівнем освіти і професійної підготовки. Так, якщо в 1979 р. серед осіб віком 25 років і більше розрив в оплаті праці між працівниками, які мають вищу освіту, і тими, хто закінчив тільки середню школу, становив 49 %, то в 1993 р. він становив 89 % [9].

Але не слід вважати, ніби американська система освіти не вчить мислити. Навпаки, вона вчить мислити професійно, в рамках соціально-економічних потреб. У результаті американська вища освіта на сьогодні спрямована на створення людини-професіонала, головними особистими рисами якої є наявність висококласних знань у вузькій професійній галузі соціальної економіки і значна обмеженість (а часто – практична відсутність) знань у інших галузях. За такого підходу робота над розвитком інтелекту людини стає потрібною у тій мірі, в якій її інтелект використовуватиметься у подальшій професійній діяльності. Цей підхід можна протиставити класичному духовно-гуманістичному підходу, який простежувався в європейській і англосаксонській освіті XIX ст. і залишки якого ще наявні в освітніх системах таких пострадянських країн, як Росія та Україна.

Конкуренція з системою вищої освіти США і орієнтація на провідну роль економічних пріоритетів призвели до низки реформ вищої освіти у Європі [10]. Сучасний європейський освітній простір формувався протягом приблизно 40 років з метою підтримки економічних, комерційних і фінансових ринків. Спробу сформулювати абрис сучасного європейського підходу до вирішення нагромаджених проблем було зроблено у Сорбонській (1998 р.) [11] і Болонській (1999 р.) деклараціях [8]. Саме на конференції в італійсько-

му місті Болонья (у заснованому в 1088 р. Європейському університеті) і було декларовано систему європейської вищої освіти.

Для розуміння мотивації виникнення Болонської конвенції доцільно провести короткий історичний огляд. Детальний аналіз розвитку тенденцій європеїзації вищої школи в другій половині минулого століття дає змогу виділити три періоди [8].

Перший період (1957-1982 рр.) веде свій відлік від Римського договору 1957 р. Конференція міністрів освіти в 1971 р. вже визначила п'ять основних моментів загальноєвропейського виміру в освітніх системах:

1. Взаємне визнання дипломів.
2. Обґрунтування ідеї формування європейського університету.
3. Кооперація вторинної (повної середньої) і вищої освіти.
4. Створення європейського центру розвитку освіти.
5. Заснування необмеженого державними кордонами інституту вищої освіти.

У 1976 р. відбулася презентація Програми дій, яка містить шість пунктів: доступ у вищу школу; визнання дипломів; загальні програми навчання; короткі освітні програми; інформаційна політика; європейський університетський інститут.

Другий період припадає на 1983-1992 р. У той час уточнювалися цілі, завдання та проблеми кооперації вищої освіти на просторі Євросоюзу і, насамперед, її правові аспекти: надання студентам з різних країн рівних прав у приймаючих їх країнах. Під гаслом "Сприяння вільної мобільності викладачів, студентів і дослідників" розгорталися такі проекти, як COMET (спрямована на посилення взаємодії вищої освіти та промисловості), ERASMUS (програма про розробку узгоджених між різними ВНЗ навчальних програм), LINGUA (програма з оволодіння ще однією з європейських мов), TEMPUS (вирішення довгострокових проблем в університетах Центральної та Східної Європи) та ін.

Третій період пов'язується з підписанням Маастріхтського договору (1992 р.). Посилюється ідея європейського громадянства, відповідно до якої кожен громадянин країни-члена Євросоюзу має цивільні права цього співтовариства (вільне переміщення, висування своєї кандидатури на виборах у комунальні органи тощо). Підкреслюється, що збільшення кількості та якості знань орієнтує освітні системи на роль принципівих передумов економічного зростання, підвищення конкурентоздатності в глобальному масштабі і зниження рівня безробіття. Одержана згода країн Співдружності в частині підвищення якості освіти, децентралізації освітнього менеджменту, поширення взаємодії між вищою школою й індустрією, а також ідентичність інтересів європейських держав у розвитку європейської інтеграції. При цьому зазначається, що система освіти і підготовки не задовольняє потреб економіки. Університети, приміром, повинні сприяти освіті впродовж всього життя, створювати гнучкі освітні шляхи, передбачати нові потреби у трансферті знань.

Багато в чому європейська кооперація у вищій освіті більш-менш вирівнялася до 1993 р. У 1995 р. з'явилася Біла книга "Навчання і освіта: розви-

ток суспільства, яке навчається", яка концентрувала увагу на трьох визнаних у Європейському Співтоваристві факторах впливу: інформаційне суспільство; інтернаціоналізація; науковий і технічний світ. Зелена книга "Освіта – підготовка – дослідження: перешкоди для транснаціональної мобільності" (1996 р.) охарактеризувала обмежуючі європейську мобільність фактори правового, соціоекономічного, лінгвістичного і практичного характеру. Вказані фактори призвели до прийняття Великої Хартії університетів (1996 р.), у 1998 р. – Сорбонської, а у 1999 р. – Болонської декларацій. На основних принципах останньої зараз й ґрунтується європейська вища освіта. До них належать: двоциклове навчання, кредитно-модульна система, незалежний контроль якості освіти, розширення освітньої мобільності, працевлаштування випускників, забезпечення привабливості європейської освіти.

Для порівняння з американськими і європейськими надбаннями розглянемо сучасний стан вітчизняної вищої освіти на базі стислого аналітичного огляду історії її розвитку. Наприкінці XIX – початку XX ст. у Російській імперії відбулись активний розвиток і становлення системи вищої освіти світового рівня. Наприклад, Київський Політехнічний Інститут був одним з найкращих світових інженерних ВНЗ того часу [12]. Дипломи вітчизняних ВНЗ вважалися не гіршими за європейські. Але революція 1917 р. привнесла докорінні зміни у подальший розвиток вищої освіти в нашій країні.

В умовах військових подій 1917-1920 рр. починається відродження української вищої школи. Зусиллями громадськості, кооперативних організацій і державних органів у 1917-1918 рр. було відкрито у Києві Український народний університет, Українську науково-педагогічну академію, Народний політехнікум, Польський і Єврейський університети; вищі навчальні заклади у Полтаві, Кам'янці – Подільському, Катеринославі, Чернігові та інших містах України.

З перемогою більшовиків усі приватні вищі навчальні заклади в Україні перетворено в радянські вищі школи або закрито. Освіта і виховання стали державною монополією і фінансувалися з державного бюджету. Було запроваджено так звані "робфаки" (робочі факультети), спрямовані на підготовку до вищої освіти, передусім, дітей робітників та селян. Тобто почався етап зміни формуючого контингенту майбутньої інтелігенції, що не могло не позначитись на системі науки і освіти в цілому.

Радянська вища школа за роки свого існування нагромадила значний потенціал. Але поряд з безсумнівними успіхами, у роботі вищої школи України в останні десятиліття XX ст. стали дедалі яскравіше проявлятися ознаки неблагополуччя [13]. Державна система освіти в СРСР фінансувалася за залишковим принципом. Всесоюзний перепис 1989 р. показав, що на 100 тис. мешканців Радянського Союзу припадало 1867 студентів. За цим показником СРСР опинився на 44 місці у світі – між Португалією і Таїландом. Україна з її 1700 студентів на 100 тис. жителів у світовому рейтингу опинилася аж на 50 місці. У республіці існував величезний незадоволений попит на вищу освіту. Щороку студентами вузів ставало менше 50 % від загального числа абітурієнтів.

Все це відбувалося в умовах, коли роль освітнього фактора в житті людства кардинально посилилася. Світ вступав у нову фазу свого розвитку, яка в політичних науках має назву інформаційної. Одним із головних законів її функціонування вважається пріоритет освіти. Україна, що за показниками свого розвитку знаходилася, за оцінкою вітчизняних спеціалістів, на початковій стадії переходу від індустріальної фази розвитку до інформаційної, в освітній сфері значно відставала від розвинутих країн світу. Ця сфера опинилася у стадії глибокої кризи, що була проявом загальної структурної кризи, в якій опинилося радянське суспільство в останнє десятиліття свого існування.

Початком нової фази розвитку української вищої освіти можна вважати 23 червня 1991 р., коли Верховна Рада прийняла закон "Про освіту". Але деструктивні процеси кінця 80-х років продовжували діяти. Якщо у 1990-92 рр. на одне вузівське місце претендувало, в середньому, 2 абітурієнти, то у 1995 р. – 1,89. І це за умов, коли загальна кількість вищих навчальних закладів невпинно зростала, з'являлися недержавні комерційні ВНЗ [13]. Подолання кризового етапу становлення вищої освіти молоді української держави завершилося у 1996 р. Найважливішими правовими актами, які свідчать про це, вважають нову редакцію "Закону про освіту", яка вступила в дію 23 березня 1996 р., прийняту Верховною Радою 28 червня 1996 р. Конституцію України і постанову Кабінету Міністрів від 5 вересня 1996 р. "Про ліцензування, атестацію та акредитацію закладів освіти". Нарешті, сьогодні відбувається закладення демократичного підґрунтя і відповідна модернізація освітньої системи [1, 2, 4]. Таким чином, основні зміни, які відбулися у вищій освіті України, можна розбити на такі етапи:

1. Становлення вищої освіти європейського (світового) рівня (кінець XIX – початок XX ст.).
2. Відродження української вищої школи на базі національної ідеології (1917-1920 рр.).
3. Становлення і розвиток радянської вищої школи (1920 р. – початок 80-х рр.).
4. Застійні та кризові явища в радянській вищій школі, які виникли, зокрема, через неприйняття інформаційних технологій (початок 80-х рр. – 1991 рр.).
5. Перехід від радянської до національної системи вищої освіти (1991-1996 рр.).
6. Створення сучасної системи вищої освіти на базі інформаційних технологій (1996-2004 рр.).
7. Початок демократичної модернізації навчально-виховного процесу у ВНЗ (з 2004 р.).

Зараз в Україні відбувається перехід від трициклової системи вищої освіти до європеїзованої двоциклової, впроваджуються запропоновані Болонською конвенцією системи тестування замість традиційного складання іспитів. До наявних недоліків процесу демократизації можна віднести поки-що слабку систему працевлаштування, відсутність освітньої мобільності (зокрема, навчання студентів і роботи викладачів за кордоном), невизнаність дип-

ломів багатьох українських ВНЗ на європейському рівні. Такі недоліки можна усунути за рахунок поступового наближення до європейських стандартів освіти.

Із наведених ретроспектив розвитку і стислого огляду сучасного стану американської, європейської та української систем вищої освіти можна зробити такі висновки:

1. Якість результатів демократичного розвитку будь-якої навчально-виховної системи прямо пропорційна рівню демократизації суспільства в цілому. Існує певна міра відповідності демократичних перетворень у навчально-виховному процесі критеріям, що характеризують стан громадської думки.

2. Викладені у Болонській декларації принципи модернізації системи вищої освіти можна вважати певними світовими стандартами, які відповідають потребам сучасного розвитку прогресивного суспільства (наприклад, американського і європейського). На ці стандарти доцільно орієнтувати розвиток навчально-виховних процесів у сучасних українських ВНЗ.

3. Початком розвитку сучасної української вищої освіти можна вважати 1994-1996 рр., у той час, як початком розвитку європейської – 1957-1971 рр. Початок демократичних змін у вітчизняній освіті припадає на 2004-2005 рр., а в Європі – приблизно на 1999 р. Має місце об'єктивне історичне відставання нашої країни, для скорочення якого доцільно на підставі аналізу основ демократизації навчально-виховного процесу в українських ВНЗ розробити оптимальні шляхи і етапи поступового переходу до нових загальноєвропейських стандартів.

Література

1. **Кремень В.Г.** Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). – К.: Грамота, 2003. – 216 с.
2. **Литвин О.** Болонський процес і наші державні стандарти// Вища освіта України. – Київ, 2004, № 3. – С. 42-45.
3. **Снігир О.В.** Поняттєво-категоріальна основа аналізу суб'єкт-об'єктних відносин "Україна-ЄС"// Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Філософія, політологія. – 2003, вип. 49-51. – С. 154-158.
4. **Гончаров С.М., Мошинський В.С.** Вища освіта в Україні і Болонський процес: Навч.-метод. посіб. для підготов. магістрів, асп. та перепідготов. викл. вищ. навч. закл.// Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. – Рівне, 2005. – 141 с.
5. **Запругаєв С.А.** Системы высшего образования России и США// Проблемы высшего образования, 2003. – С. 39-47.
6. **Токвиль Алексис де.** Демократия в Америке: Пер. с франц.// Предисл. Гарольда Дж. Ласки. – М.: Изд-во "Весь Мир", 2000. – 560 с.
7. **Тис Д. Дж.** Получение экономической выгоды от знаний, как активов: "новая экономика", рынки ноу-хау и нематериальные активы// Российский журнал менеджмента. – 2004, № 2 (1). – С. 95-120.
8. **Байденко В.И.** Болонский процесс: структурная реформа высшего образования Европы. – М.: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов; Российский новый ун-т, 2002. – 128 с.
9. **Супян В.Б.** Образование – ключевой фактор социально-экономического развития США в XXI веке/ Проблемы развития человеческого потенциала в деятельности Совета Федерации (наука, образование, культура)// Аналитический вестник Совета Федерации ФС РФ, № 9 (140) – 2001. – С. 66-78.
10. **Зарубежный опыт реформ в образовании.** Европа, США, Китай, Япония/ Высшее образование сегодня. 2000, № 2. – 60-67.

11. Sorbonne joint Declaration. 25 May, 1998.

12. Из истории Киевского политехнического ин-та/ Под ред. Ф.Е. Лося, А.С. Плыгунова, Н.В. Черненко. – К.: Изд-во КГУ, 1961. – 387 с.

13. Огаренко В.М. Приватна і державна вища школа України: від конфронтації до інтеграції// Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2000, № 5. – С. 111-118.

